

УДК 347.633(477)

М.А. МІКУЛЯК,
магістрант спеціальності «Правознавство»
Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО УСИНОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ ТА ЗА ЇЇ МЕЖАМИ

У цій статті розкрито основні положення українського та міжнародного усиновлення, а також розглядаються обставини, через які дитина може залишитися без батьківського нагляду та бути усиновленою.

Ключові слова: усиновлення, «іноземний елемент», іноземець, Сімейний кодекс України, Конвенція про права дитини.

Згідно з ч. 1 ст. 207 Сімейного кодексу України (СКУ) усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина. Усиновлення дитини провадиться у її найвищих інтересах для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя (ч. 2 ст. 207 СКУ) [2].

Тобто, іншими словами, усиновлення є формою влаштування дитини у сім'ю шляхом юридичного «заміщення» її сім'ї іншою сім'єю. Основним завданням цього є подолання процесу «відторгнення» дитини з боку суспільства, залучення її до нормального життя, але у складі іншої сім'ї, іноді і під іншим іменем і зі зміненою датою народження (але не більшою ніж 6 місяців, відповідно до ст. 230 СКУ) [2].

Усиновлення традиційно розглядають як суто сімейно-правовий інститут. Коли мова йде про цивільне законодавство, то там немає згадки про особисте немайнове право людини на усиновлення. До числа особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи, Цивільний кодекс України (ЦКУ) відносить право малолітньої або неповнолітньої особи, а також фізичної особи, яку визнано недієздатною, або цивільну дієздатність якої обмежено, на опіку або піклування (ст. 292 ЦКУ). Право дитини на опіку та піклування у контексті різновиду влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, встановлено також у гл. 19 СКУ [3].

У юридичній науці під усиновленням розуміють юридичний акт, у силу якого між усиновленим (та його нащадками) і усиновителем (і його родичами) виникають ті самі права й обов'язки, що й між родичами за походженням. Одночасно за цим актом усиновлена особа втрачає особисті та майнові права і звільняється від обов'язків стосовно до своїх батьків та їх родичів. У цьому правилі можуть бути передбачені винятки. Якщо дитину усиновляє лише одна особа, то є можливим збереження правового зв'язку між нею і батьками протилежної усиновлювача статі. Наприклад, може бути збережено правові відносини з матір'ю, якщо усиновлювач є чоловіком, або навпаки. Найпоширенішим є випадок усиновлення дитини новим з подружжя його батька або матері [5, с. 108].

Тобто усиновлення є прийняттям у сім'ю чужої дитини (або чужих дітей), які втратили своїх батьків (сиріт), або які не можуть виховуватись ними внаслідок певних причин.

Усиновленням можна назвати акт великої соціальної ваги, який водночас є захистом дітей від самотності, тобто усиновлення відповідає як інтересам дітей, оскільки вони мо-

жуть отримати сім'ю замість втраченої, так і інтересам усиновителів, задовольняючи їх почуття материнства і батьківства.

На сьогоднішній день відбувається задоволення інтересів не тільки усиновленого, під якими розуміються нормальні умови виховання дитини, а й інтереси усиновителів, які прагнуть, щоб їх сім'я була повною. У результаті усиновлення відбувається обмін та доповнення усіх особистих і майнових прав, бо, з одного боку, припиняються правовідносини дитини з її рідними батьками, а з іншого – виникає правовий зв'язок з особами, що їх замінюють [4].

Дитина може залишитись без батьківського догляду внаслідок дії різноманітних обставин:

- у разі смерті батьків;
- позбавлення батьківських прав;
- засудження батьків до позбавлення волі;
- тяжкої хвороби або тривалої відсутності батьків;
- ухилення батьків від виконання своїх батьківських обов'язків;
- відмови батьків взяти своїх дітей із пологових будинків або інших установ.

У більшості випадків, якщо батьки тимчасово не мають можливості здійснювати догляд за своїми дітьми, вони влаштовують їх до родичів або інших осіб, а у певних випадках і в державні установи.

Кожна дитина має право жити і виховуватись у сім'ї, наскільки це є можливим. Сучасна правова теорія усиновлення – це ототожнення його з формами сімейного виховання дітей, які позбавлені батьківського догляду, тобто це указання на форми влаштування дітей, що залишились без батьківської опіки. Наприклад, відповідно до Сімейного кодексу України при виборі форм влаштування дитини надають перевагу сімейним формам виховання:

- передача на усиновлення (удочеріння) (ст. 207 СКУ);
- під опіку (піклування) (ст. 243 СКУ);
- у прийомну сім'ю (ст. 256 СКУ). [2]

І тільки якщо немає можливості передати дитину у сім'ю (тобто, родичам дитини), законом дозволене її направлення до установ для дітей-сиріт і дітей, що залишились без догляду батьків, усіх типів (виховні установи, лікувальні установи, установи соціального захисту).

При вирішенні питання щодо влаштування дитини беруть до уваги її етнічне походження, мову, культуру і релігійну належність, а також можливість забезпечити дитині спадковість у вихованні та освіті. Релігійна, культурна та етнічна належність дитини, як і її рідна мова, є якими, що визначають індивідуальність. Але при міжнародному усиновленні усі ці складові можуть відіграти найважливішу роль при виборі дитини.

Усиновлення є правовим інститутом, що має створити між усиновленою особою та усиновителями відносини, найбільш близькі до тих, що виникають між рідними батьками і їхніми дітьми. У наш час правові засади між батьками і дітьми все більше наближаються до правових засад усиновлення. В основі усиновлення лежать ті ж принципи, що і в основі сімейного життя: догляд, спілкування, виховання, підтримання сімейних зв'язків.

Особливо гостро стоїть питання про структуру взаємних правових зв'язків між усиновленим, усиновителем та його родиною і родиною батьків усиновленого, що може поставити у процесі здійснення права на усиновлення з боку повнолітніх осіб, які бажають бути усиновленими. Є досить спірним те, що у разі смерті матері або батька, засудження їх до довічного позбавлення волі, тривалого строку відбування покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк, поміщення на примусове лікування, при усиновленні їх дитини вона повинна втратити особисті права та обов'язки між нею та іншими її родичами за походженням. У ситуації, якщо факт усиновлення не є таємним для усиновленої особи, то недоцільно позбавляти її особистих прав щодо інших її родичів за походженням [4, ст. 405].

У зазначеному можна побачити, що рішенням суду неможливо відмінити таке законодавче явище, як природний (генетично-біологічний) зв'язок, що лежить в основі усвідомлення людиною категорій «свій», «чужий». Особа повинна сама визначитись із власними бажаннями припинити або продовжувати підтримку інформаційного та емоційного зв'язку з іншими родичами за походженням. Отже, особисті права цієї особи може бути обмеже-

но лише нею або у випадках, встановлених у законодавстві, але не можуть припинятись прийняттям рішення про усиновлення. Сімейне законодавство України зазначає у ст. 239 СКУ, що у разі скасування усиновлення відновлюються права та обов'язки між дитиною та її батьками, іншими родичами за походженням. Така особа (дитина або повнолітня особа) повинна бути активно діючим суб'єктом, і відновлення її прав, в першу чергу особистих, залежить лише від її суб'єктивного бажання. Тобто якщо усиновлення відбувалось відповідно до ст. 219 СКУ (усиновлення дитини без згоди батьків), то особу в будь-якому разі не може бути повернуто до своїх батьків, якщо вони живі, а повернення до інших родичів є можливим лише на підставі, передбаченій ст. 261 СК (права ті обов'язки особи, яка взяла у свою сім'ю дитину, щодо її виховання). На особу, що свідомо виявляє своє небажання відновлювати у повному обсязі зв'язки зі своїми кровно спорідненими родичами, не повинно поширюватись правило щодо повернення до них, і така особа не повинна обмежуватись у праві на вибір іншої форми влаштування особистого життя, у тому числі і з переданням під опіку або піклування [4, ст. 420].

Стосовно міжнародного усиновлення в Україні, то ця тема є досить дискусійною, має багато як прихильників, так і противників. Процес міжнародного усиновлення дуже важкий і має ряд особливостей, що стосується як законодавства України, так і зарубіжного законодавства.

Упродовж довгих років одним із основних напрямів державної політики України є реалізація комплексу заходів, спрямованих на охорону дитинства. Процес міжнародного усиновлення дуже важкий і має цілий ряд особливостей.

Міжнародне співтовариство в особі Організації Об'єднаних Націй (ООН) вже кілька десятиліть працює над тим, щоб створити дітям усього світу якнайкращі умови життя і всебічного повноцінного розвитку. Наслідком такої роботи стала Конвенція ООН про права дитини, яка була ратифікована Верховною Радою України 27 лютого 1991 р. [1].

Ураховуючи положення ст. 21 цієї Конвенції, усиновлення в іншій країні може розглядатися як альтернативний спосіб догляду за дитиною, якщо забезпечення придатного догляду в країні походження дитини є неможливим.

Держави-сторони, тобто, усиновлювачі, забезпечують, щоб у випадку усиновлення дитини в іншій країні застосовувалися такі самі гарантії і норми, які застосовуються щодо усиновлення дитини на території держави, на якій народилася дитина.

У Сімейному кодексі України відсутнє визначення поняття «міжнародне усиновлення». Проте, як уже згадувалося, в ст. 207 СКУ є загальне визначення усиновлення як тако-го [2].

Однією з умов встановлення усиновлення є те, що усиновлення можливе тільки на користь дитини, причому враховуються її власні інтереси (комфорт, придатні умови для життя, забезпечення догляду), якщо дитина усиновлюється іноземним громадянином.

Наявність іноземного елемента є необхідним компонентом відносин, що виникають у зв'язку з міжнародним усиновленням, тому що це питання є предметом міжнародного приватного права. Оскільки у відносинах бере участь «іноземний елемент», то можуть існувати такі випадки усиновлення:

- українська дитина усиновлюється іноземцем в Україні;
- українським громадянином усиновлюється іноземець в Україні;
- іноземець усиновлює іноземця в Україні;
- український громадянин усиновлює українця за кордоном;
- український громадянин усиновлює іноземного громадянина за кордоном;
- іноземець усиновлює українського громадянина за кордоном.

Тому що випадків усиновлення, в якому бере участь іноземний елемент, немало, то у зв'язку з цим виникає відповідне питання «нормами якого права повинен регулюватися кожен із вищезазначених випадків окремо?». На сьогоднішній день це є однією з найактуальніших проблем стосовно міжнародного усиновлення [6].

Невизначеною залишається і позиція законодавця стосовно цього правового інституту, оскільки норми права України дозволяють здійснювати усиновлення з іноземним елементом, забезпечують реалізацію прав іноземних громадян у цій сфері правовідносин, але в той же час встановлюють пріоритет національного усиновлення.

Через те, що сьогодні відсутнє належне законодавче регулювання цієї сфери правовідносин, у деяких випадках міжнародне усиновлення може призвести не лише до порушення прав та законних інтересів дітей, а й поставити під загрозу їх життя та здоров'я.

У законодавстві України встановлена низка особливостей, які слід враховувати при здійсненні усиновлення з іноземним елементом. Серед них такі положення:

– іноземці можуть усиновити українську дитину лише після вичерпання національних можливостей її влаштування в сім'ю;

– переважне право на усиновлення дитини-громадянина України мають іноземці, які є родичами;

– для здійснення усиновлення іноземцями дитина має пробути не менше одного року на обліку в урядовому органі державного управління з усиновлення та захисту прав дитини (ст. 283 СКУ) [1].

Міжнародне усиновлення є суспільно значущим, оскільки діти-сироти, в основному, не мають законних представників, їхні інтереси може захистити лише держава в особі відповідних органів. Саме тому процедура усиновлення, обтяженого іноземним елементом, здійснюється лише в судовому порядку. Встановлення такого виду усиновлення в адміністративному порядку не допускається.

Складністю такого усиновлення, обтяженого іноземним елементом, викликана тим, що для регулювання цієї сфери правовідносин застосовується не лише національне законодавство, а й міжнародні нормативно-правові акти, у яких присутні колізійні норми [6].

Отже, основна перевага усиновлення, обтяженого іноземним елементом, полягає в тому, що воно є одним з дієвих способів улаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в сім'ю. В основному, іноземці обирають тяжкохворих дітей, дітей-інвалідів, яким неможливо забезпечити належне лікування в Україні.

Найчастіше українські сім'ї не бажають усиновлювати таких дітей, тому держава не позбавляє дитину шансу жити повноцінним життям за межами України. Однак при здійсненні міжнародного усиновлення існує загроза порушення процедури його встановлення. На жаль, ще одним недоліком міжнародного усиновлення є фактична неможливість відстеження подальшої долі українських дітей через те, що в ряді країн відсутній механізм повернення їх на Батьківщину.

Але незважаючи на це, існують норми українського законодавства, які поліпшують становище усиновленої дитини, як у межах України, так і за кордоном. Наприклад, законодавство України шляхом збереження таємниці усиновлення забезпечує можливість там, де це можливо, створення видимості кривної-родинної родини.

Заслугує підтримки збереження правових гарантій, що забезпечують таємницю усиновлення. Складності з таємницею усиновлення виникають тому, що відповідно до ст. 7 Конвенції про права дитини, дитина має право «наскільки це можливо, знати своїх батьків». Це положення Конвенції сформульоване досить м'яко, воно не накладає на держави-учасники (у даному випадку усиновителі з обох сторін-держав) безумовного обов'язку надати дитині інформацію про своїх біологічних батьків. Проте Конвенція формулює таке право й закликає держави забезпечувати його здійснення [6].

Але, з іншого боку, збереження таємниці усиновлення в переважній більшості випадків відповідає інтересам й усиновителів, і дитини. Усиновлюючи дитину, усиновителі нерідко зацікавлені в тому, щоб у дитини й у всіх оточуючих не виникало сумнівів у тому, що вони її рідні (біологічні) батьки. Розкриття цих відомостей мимо їхньої волі може заподіяти шкоду їхнім відносинам з дитиною, а також заподіяти їм і дитині важку травму.

Але незважаючи ні на що, усиновлення є найкращим видом сімейного виховання дітей, оскільки тоді діти опиняються в умовах, найбільш близьких до тих, які складаються в родині, базованій на спорідненні.

Список використаних джерел

1. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 р. Ратифікована Верховною Радою України 27.02.91 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021

2. Сімейний кодекс України від 31.05.2002 р. – У редакції від 4.05.2013 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21. – Ст. 135.

3. Цивільний кодекс України від 03.10.2003 р. – У редакції від 4.04. 2013 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003, – № 40, Ст. 356.

4. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: наук.-практ. коментар / З.В. Ромовська. – К.: Ін Юре, 2003. – С. 532.

5. Деркаченко Ю.В. Международное усыновление: определение понятия и актуальные вопросы правового регулирования / Ю.В. Деркаченко // Университетские научные записки. – Хмельницкий, 2006. – № 1 (17). – С. 108–112.

6. Возняк І.Д. Правові аспекти міжнародного усиновлення в Україні [Електронний ресурс] / І.Д. Возняк. – Режим доступу: <http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/6356>

В данной статье раскрыты основные положения украинского и международного усыновления, а также рассматриваются обстоятельства из-за которых ребёнок может остаться без родительской опеки и быть усыновлённым.

Ключевые слова: усыновление, «иностранный элемент», иностранец, Семейный кодекс Украины, Конвенция о правах ребёнка.

This paper covers the main provisions of Ukrainian and international adoption, and also discusses the circumstances due to which a child can be left without parental care and being adopted.

Key words: adoption, «foreign element», foreigner, Family Code of Ukraine, the Convention on the Rights of the Child.

Одержано 25.10.2013.